

НАКАЗАТЕЛНА ОТГОВОРНОСТ, НАКАЗАНИЯ И МЕРКИ ПРИЛАГАНИ ПО ОТНОШЕНИЕ НА МАЛОЛЕТНИ И НЕПЪЛНОЛЕТНИ В БЪЛГАРСКОТО И ЕВРОПЕЙСКОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО

Мария Крумова¹

Престъпността оставя белези върху живота на цели общности, тя подкопава нашето чувство за сигурност и единство на обществото. В последно време, когато се споменава за детска престъпност в България, се говори за насилие на деца над деца, като примерите за това са много и се отличават с жестокостта на извършването си. Днес във всички страни се приема, че борбата с престъпленията и другите правонарушения следва да бъде водена диференцирано, като се държи сметка преди всичко за възрастовите особености на нарушителите. Въпреки това, както в повечето страни в преход (ако може да се каже, че България е все още в преход), процесът на реформиране е продължителен и трябва да се отчита влиянието на социалните и икономически трудности, пред които са изправени тези страни, върху най-уязвимата част от населението - децата. Социалната и икономическа ситуация в България поставя много деца и семейства в риск от извършване на противообществени прояви и престъпления. Духовната криза, за която като че ли не се говори толкова, колкото за социалната и икономическата такава, е изключително дълбока. Подмяната на истинските ценности - каквито са любовта, приятелството, семейството, и налагането на псевдо ценности, е разрушително. Повиши се рискът от различни отклонения в поведението на децата, увеличиха се формите на проява на тези отклонения. Криминогените фактори, които обуславят асоциалното поведение са следните: 1. Проблеми, свързани с безработицата и ниския жизнен стандарт; 2. Деформации в ценностната система и негативно отношение към правните и обществените норми; 3. Липсата на възможности и нежеланието за запълване на свободното време на децата за смислени, полезни и необходими за развитието им дейности, като спорт, творчество и др; 4. Психо-травмиращите отношения в семейството и микросоциалната среда, педагогическата занемареност, престъпната безотговорност и безнаказаност на някои родители; 5. Личностни особености, социално-психични деформации, ценностни дефицити и недостатъчен самоконтрол при проблемните деца ; 6. Необхващане и отпадане

¹ Студент в програма „Право”, 4 курс.

от училище на подлежащите на задължително образование на малолетните и непълнолетните лица².

Грижата за децата в България изисква непрестанно преосмисляне на съществуващата законова уредба с цел преодоляване на противоречията с международните стандарти и осигуряване на максимална защита на правата на подрастващите. Известно е, че в българският Наказателен кодекс има легално определение за наказателноотговорно лице, дадено в **чл. 31, ал. 1**. Тази разпоредба обявява за наказателноотговорно пълнолетното лице – навършило 18-годишна възраст, което в състояние на вменяемост извърши престъпление. Това определение съдържа три основни качества: човек, определена възраст и вменяемост. А в ал. 2 е предвидено, че непълнолетно лице – навършило 14 години, но ненавършило 18 години – е наказателноотговорно, ако е могло да разбира свойството и значението на деянието и да ръководи постъпките си. Според съдебната практика лицата могат да носят наказателна отговорност от 00. 00 ч. в деня, когато навършват 14 години. Въз основа на посочената законова уредба трябва да приемем, че по българското наказателно право субект на престъплението може да бъде само физическо лице, достигнало определена от закона възраст, което притежава нормална психика. В това определение са посочени основните **три качества** за субект на престъплението, които са дадени **кумулятивно**.

Принципното правило е, че *основание за наказателна отговорност е извършване на престъпление*. Без такова деяние няма и наказателна отговорност. Престъпният деец обаче може да бъде само лице, което притежава определени качества. Тези качества не обосновават наказателната отговорност, но са необходими, за да може лицето въобще да бъде субект на престъпление и ако извърши такова да носи наказателна отговорност. Преди всичко субектът на престъплението е само физическо лице – човек. Всякакви други живи или мъртви същества не могат да бъдат субект на престъпление. На първо място, когато определя кой може да бъде наказателноотговорно лице, НК посочва само пълнолетно или непълнолетно лице. С тези понятия в българското право винаги се отразяват определени възрастови граници на хората и само те притежават качеството „възраст“ в посочения смисъл.

Принципът в българското наказателно право е, че наказателноотговорни са пълнолетните лица. Но с оглед на особеностите в наказателноправните системи на

²Вж. Национална стратегия за превенция и противодействие на асоциалното поведение и престъпленията на малолетни и непълнолетни, приета с Решение № 17 на МС от 13. 01. 2003 г.

отделните страни е възможно пълнолетието да настъпва по-рано от 18-годишна възраст или по-късно.

За да може едно физическо лице да бъде субект на престъплението, то трябва да **е достигнало предвидената в закона възраст** като период от време, който е изминал от раждането на лицето. Като поставя изискването за достигната определена възраст, НК отчита, че човек започва да се развива от момента на неговото раждане, но измененията, в които се проявява това развитие, продължават и след раждането. Развитието на човешкия индивид е продължителен процес и се отнася до три основни изменения на личността: физически, психични и обществени.

Развитието на човека има свои **степенни**. Само при определена степен на физическо, духовно и обществено развитие може да се очаква, че даден индивид е в състояние да се съобразява с интересите на обществото и с изискванията, които то предявява към него. В НК са предвидени **три основни възрастови граници**, които имат отношение към възможността физическите лица да отговарят наказателно:

Малолетни са лицата, които **не са навършили 14 години**. Според разпоредбата на **чл. 32, ал. 1** от НК те не са наказателноотговорни. Това положение е императивно. Иначе казано малолетните лица въобще не носят наказателна отговорност. На тях се налагат само възпителни мерки по Закона за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. Следователно, лицата под 14 – години, независимо от своето индивидуално развитие, са негодни за субекти на наказателна отговорност³. Те не отговарят за извършеното, въпреки че по своето обективно съдържание, то може да носи признаците на един или друг престъпен фактически състав⁴.

Непълнолетни са лицата, които са **навършили 14 години, но не са навършили 18 години**. Те се разделят на следните групи :непълнолетни наказателноотговорни и непълнолетни наказателнонеотговорни. Разпоредбата на **чл. 31, ал. 2** от НК приема, че непълнолетните по начало са достигнали необходимата минимална степен на физическа, умствена и социална зрелост, за да могат да отговарят наказателно за своите постъпки. Въпросът за тяхната психическа и социална зрелост подлежи на индивидуално изследване и изрично установяване. Не бъде ли тя изрично установена, непълнолетното лице не може да бъде субект на престъпление и да се окаже наказателноотговорно.

³Ненов, И. , Наказателно право, Обща част, Кн. 1, Софи-Р, 1992г. , стр. 201.

⁴ Ненов, И. , Наказателно право, Обща част, Кн. 1, Софи-Р, 1992г. , стр. 203.

Предвид на нуждата от изрично установяване на тази зрелост може да се каже, че по отношение на непълнолетните е налице индивидуално оборима презумпция за липса на такава зрелост, оборима презумпция за незрелост⁵.

Оборването на тази презумпция става съгласно чл. 31, ал. 2 НК: „Непълнолетно лице - навършило 14 години, но ненавършило 18 години - е наказателноотговорно, ако е могло да разбира свойството и значението на деянието и да ръководи постъпките си. " Ако лицето има относително по-бавно индивидуално развитие, което за тази възраст е в рамките на нормалното, непълнолетният не е в състояние да разбира свойството или значението на своето деяние или да ръководи постъпките си, смята се, че той, макар нормален и здрав, не е навършил онази минимална възраст, която би го правила достатъчно зрял и би позволила подлагането му на наказателна репресия. В такъв случай въпросът за неговата вменяемост не се поставя на разискване.

Според разпоредбата на чл. 31, ал. 1 от НК **пълнолетни са лицата, навършили 18 години**. По отношение на тях е налице необорима презумпция за зрелост и остава да се разисква само въпросът за вменяемостта им, поради което е възможно върху тях да се въздейства чрез методите и средствата на наказателното право. Пълнолетните отговарят на общо основание.

За да може едно лице да бъде субект на престъпление, то трябва да **притежава нормална психика**. В закона е посочено, че престъплението трябва да е **извършено в състояние на вменяемост**. В нашия НК няма легално определение за вменяемост, но има на невменяемост – чл. 33, ал. 1 – „Не е наказателноотговорно лицето, което действа в състояние на невменяемост - когато поради умствена недоразвитост или продължително или краткотрайно разстройство на съзнанието не е могло да разбира свойството или значението на извършеното или да ръководи постъпките си”. Такова лице не е наказателноотговорно, спрямо него могат да бъдат приложени само принудителни медицински мерки.

Невменяемостта се определя чрез психиатричен критерий, свързан с причините, които засягат психиката на субекта на деянието по начин, който го прави невменяем (умствена недоразвитост – вродено слабоумие или олигофрения – дебилна форма, имбецилност и идиотия, като последната степен винаги изключва вменяемостта⁶; постоянно разстройство на съзнанието вследствие на психични болести – шизофрения,

⁵ **Гиргинов, Антон**. Наказателно право на Република България. Обща част. , София 2002г. , изд. СОФИ-Р, стр. 73-74.

⁶ **Станков, Боян**. Малолетни, непълнолетни, противообществени прояви, престъпления, отговорност. Варна 2008, стр. 44.

параноя, маниакално-депресивна психоза и др. ; временно разстройство на съзнанието вследствие на физически или психически травми, нарушаващи нормалната мозъчна дейност. Като вменяемостта трябва да съществува в момента на извършване на деянието. Настъпилата след момента на деянието невменяемост няма материалноправно значение. В този случай се прилагат предвидените в закона медицински мерки ⁷.

Отношението на българското наказателно право към подрастващите е изразено в принципното разбиране за наказателната неотговорност на известна категория лица – малолетните във всички случаи и безусловно (чл. 32, ал. 1 от НК), а относно непълнолетните, доколкото не са могли да разбират свойството и значението на деянието или да ръководят постъпките си – чл. 32, ал. 2 НК.

Това деление на възрастовите групи – малолетни, непълнолетни, пълнолетни е с оглед дали включените в тях субекти могат да носят наказателна отговорност. Следователно възрастта и по-точно ниската възраст имат много голямо значение в наказателното право. Тя служи най – напред и преди всичко за определяне наличието на субект на престъпление и наказателноотговорно лице. По нея се решава дали е изпълнено второто им основно качество, след чието установяване подлежи на изследване само вменяемостта. Ниската възраст също така може да обоснове предвиждане в самия закон на по – леки наказания, както и други предвидени в закона облекчения, т. е тя може да служи за диференциация както на наказателна отговорност, така и на наказанието.

Не съществува единство в определянето на долния възрастов праг на наказателната репресия(на непълнолетните) в страните от **Европейския съюз**. Възприетата минимална възраст, под която децата не носят наказателна отговорност е най-ниска в Англия – 10 г. във Франция, Полша – 13 г. Като в Германия, Австрия, Испания, Италия, Естония, Румъния малолетни са лица, ненавършили 14 години, а във Финландия, Чехия, Швеция, Дания и Норвегия – ненавършилите 15 години. В Белгия тази възраст е 18 години⁸. Най-висока е възрастта в Северна Ирландия – децата там са наказателно отговорни след настъпване на 17-годишна възраст. По-особено разграничение се наблюдава в Нидерландия, където се обособява групата на first offenders, срещу които се повдигат обвинения за първи път. Според законодателството на Нидерландия, критерий за мерките, които ще се приложат относно детето, извършило престъпление, е не само възрастта, но и дали престъплението е първо или повтарящо се, тежестта на престъплението и др.

⁷ Станков, Боян. Цит. съч. , стр. 44

⁸ Матеева, Юлиана. Правен режим на непълнолетни правонарушители, Сиела 2008, стр. 19

Страните по Римският статут на Международния наказателен съд не са постигнали консенсус по въпроса относно минималната възраст на наказателна отговорност и са го решили процедурно, изключвайки юрисдикцията на съда, касаеща лицата ненавършили 18 години.

Еднаквостта е в горната възрастова граница на непълнолетието – всички европейски страни са приели в съответствие с националните си традиции и Международната конвенция за правата на детето за край на непълнолетието 18 години.

Наказателна отговорност на лицата настъпва в Гърция, Франция, Полша от 13 до 18 годишна възраст; в Германия, Унгария, Италия от 14 до 18 годишна възраст ; в Дания, Норвегия, Швеция, Финландия, Чехия, Словакия, Швейцария от 15- до 18-годишна възраст; в Белгия, Румъния, Испания, Португалия от 16 до 18 годишна възраст. Законодателствата на тези държавите установяват диференциран наказателноправен режим за малолетни и непълнолетни. Като всяка държава определя конкретните възрастови граници на малолетните и непълнолетните лица.

В Германия при наличието на определени обстоятелства се въвежда по – ниска долна възрастова граница за носене на наказателна отговорност - 12 години. Едновременно с това се предвижда възможност непълнолетните да бъдат съдени като пълнолетни за извършени тежки престъпления.

Законодателите в отделните **европейски страни** възприемат различни подходи при кодифициране на наказателноправната материя – включване в наказателния закон само на престъпления, при двупартидното деление – включване на престъпления и правонарушения, при трипартидното деление – включване на престъпления, правонарушения и простъпки. Независимо от различията особените правила за непълнолетни никога не се разпростират и по отношение на наказателнонеотговорните непълнолетни ⁹.

В България предвид обстоятелствата, които са характерни за подрастващите за непълнолетните е създаден особен наказателноправен режим. Наказателното правосъдие се осъществява на основата на материалния закон (НК) и процедурата, по която се извършва наказателното производство, за да се осигури разкриване на извършените от непълнолетните престъпления, доказване виновното поведение на тези лица и правилното прилагане на закона с цел осъждането им (НПК).

⁹ Станков, Б. Цит. съч. , стр. 14

Особените правила са създадени по законодателен път в съответствие с възрастовите особености на непълнолетните. Те са отклонение от общите правила в НК и НПК, като целта е да се постигне справедлив процес за лицата, които не са достигнали пълна физическа, психическа и социална зрелост. Досъдебното производство по дела за престъпления, извършени от непълнолетни, се провежда от определени разследващи органи със специална подготовка. Специална подготовка означава, че разследващите органи са усвоили специална система от знания, предимно в областта на детската психология, детската педагогика и детската психиатрия. Разследващите органи по делата за престъпления извършени от непълнолетни могат да бъдат разследващи полицаи и следователи.

Особените правила за разглеждане на дела за престъпления, извършени от малолетни и непълнолетни в различните европейски страни са предмет на :

- наказателнопроцесуални закони в **Естония, Унгария, Италия, Норвегия, Швеция ;**
- специални закони в **Белгия и Люксембург - Закон за закрила на младежта, в Испания**
- *Закон, който урежда наказателната отговорност на малолетни и непълнолетни*);
- както в Наказателнопроцесуален, така и в специален закон в **Германия, Франция, Великобритания, Финландия.**

В **българският НПК** има специални процедурни правила, по които се гледат делата срещу непълнолетни - гл. XXX, т. е. чл. 385-395 -"Особени правила за разглеждане на дела за престъпления, извършени от непълнолетни". Тези текстове уреждат видовете мерки за неотклонение, прилагани по отношение на непълнолетни извършители. 1. надзор на родителите или на попечителя; 2. надзор на администрацията на възпитателното заведение, в което непълнолетният е настанен; 3. надзор на инспектора при детска педагогическа стая или на член на местната комисия за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните; 4. задържане под стража (взема се в изключителни случаи).

Разпоредбите на НПК също така предвиждат събиране на данни за личността на непълнолетния, участие на педагог или психолог при разпита, възможност за присъствие на родителя или попечителя при предявяване на обвинението, както и за тяхното участие при разглеждане на делото. Разпоредбата на чл. 391 от НПК предвижда разглеждане на делата за престъпления, извършени от непълнолетни при закрити врати, освен ако съдът намери, че е в обществен интерес делото да се разгледа в публично заседание. Законът за изпълнение на наказанията също определя специален режим за изтърпяване на наказанието лишаване от свобода на непълнолетни в глава XI "Особени разпоредби за

изпълнение на наказанието лишаване от свобода по отношение на непълнолетните". Значително облекчени са условията, при които непълнолетните изтърпяват наказанието, като се акцентира на индивидуални програми за ресоциализация и реинтеграция след оценка и анализ на състоянието и нуждите на всеки непълнолетен. Законът създава гаранции за спазване на човешките права на непълнолетните в глава II "Правно положение на лишените от свобода", където са уредени всички права, с които те се ползват и всички задължения, които трябва да изпълняват. Изпълнението на наказанието лишаване от свобода по отношение на непълнолетните има за цел преди всичко да бъдат те превъзпитани и подготвени за общественополезен труд.

Наказателното правосъдие по отношение на малолетните лица е non sens. Малолетните като наказателнонеотговорни (чл. 32 от НК) са изключени от кръга на лицата, които могат да бъдат обект на дейност за разследващия орган, прокурора и съда, освен като свидетели или граждански ишци, при условията, посочени в НПК.

Във **Франция** се предвиждат няколко вида **мерки на процесуална принуда** по отношение на ненавършили пълнолетие лица :

1. *задържане под стража* – лицата под 10 г. не могат да бъдат задържани под стража. За лицата на възраст между 10 и 13 г. това е позволено, но само в изключителни случаи и за не повече от 10 часа. Лицата между 16 и 18 г. могат да бъдат задържани под стража за срок от 24 ч. , като е възможно този срок да бъде продължен след задължителното явяване на непълнолетния пред компетентния съдия;

2. *предварително задържане* – в зависимост от възрастта на извършителя на престъплението, правилата за предварително задържане са различни: при по-леките престъпления предварително задържане на лица под 13 г. и между 13 и 16 г. е забранено. При тежки престъпления лицата между 13 и 16 г. могат да бъдат предварително задържани за не повече от 6 месеца. За лицата между 16 и 18 г. Срокът на задържането може да достигне 2 г. ;

3. *други мерки* – до постановяване на съдебното решение съдия-следователят може временно да наложи една от следните мерки: предаване на родителите, настойника, попечителя или на лице, годно да му се има доверие; настаняване в приемен център; настаняване в център за подпомагане на деца или в болнично заведение; настаняване във възпитателен център или в център за професионално обучение.

Характерно за френското законодателство е, че непълнолетните могат да бъдат оставяни на "свобода под надзор" – обвиняемият е под надзора и контрола на възпитател или на

съдията за деца. Тази мярка може да бъде наложена преди и след постановяване на съдебното решение.

Във **Великобритания** съдът не може да наложи на непълнолетен мярка за неотклонение задържане под стража (арест) като първоначална, освен ако не се убеди в наличието на изключителни обстоятелства. Те трябва да бъдат доказани с доброволни устни или писмени свидетелски показания, дадени под клетва. Дете, спрямо което е наложено мярка за неотклонение задържани под стража (арест), в разумен срок трябва да бъде : 1. безусловно освободено ;2. предадено на съд ;3. ако съдът не заседава в съответния съдебен окръг, да бъде предадено на поръчителски съд.

Трите хипотези са алтернативни. Срокът на задържане не може да надхвърля 24 часа от постановяване на мярката. След изтичането му съдът вече няма право да преценява дали срокът е разумен. Ако непълнолетният бъде предаден на съд, съдът може да наложи пускане под гаранция или задържане под стража за период не по-дълъг от 21 дена. Когато съдът прекратява делото и го препраща на общия магистратски съд поради навършване на пълнолетие от подсъдимия, той задължително се произнася по мярката за неотклонение. Съдът е овластен да не постанови мярка. Когато вземе решение да наложи мярка за неотклонение, съдът е ограничен до гаранция и задържане под стража и то при спазване на условията за тези мерки. Този режим е специален спрямо режима на мерките за неотклонение, приложими към пълнолетните подсъдими. Те могат да бъдат наложени само от магистратски съд в рамките на общия наказателен процес.

Специалният характер се изразява в : 1. компетентен орган – такъв е само Викторианския детски съд ;2. лице, на което мерките могат да бъдат налагани – това е само подсъдим, навършил пълнолетие по време на процеса;3. срок, в който мерките могат да бъдат наложени – това е времето между прекратяването на производството пред Викторианския детски съд и произнасянето на общия магистратски съд по мярката за неотклонение незабавно след образуване на наказателното дело пред него;4. характер и степен на процесуалната принуда – тези мерки разкриват по-ниска степен на ограничаване свободата на лицето;5. специална цел – мерките могат да се налагат само с цел да се осигури явяването на подсъдимия пред магистратския съд на първо заседание.

Според законодателството на **Финландия** мерките на процесуална принуда са общи и се прилагат по отношение както на малолетните и непълнолетните, така и на пълнолетни извършители. Те са :

1. *задържане на заподозрян* - всеки гражданин има право да задържи лице, за което се смята че е извършило престъпление, наказуемо с лишаване от свобода, като незабавно

следва да се обърне към органите на полицията. Служителите на полицията могат да задържат лица, за които има издадена заповед за задържане, или при извънредни обстоятелства и без наличието на такава заповед. В такъв случай, горестоящият началник в рамките на 24 часа трябва да реши дали има основание за задържане на лицето;

2. *арест* – прилага се за лице, за което има основание да се смята, че е извършило престъпление, наказуемо с лишаване от свобода не по-малко от 1 година или когато има опасност извършителят да избяга или да се укрие, да унищожи доказателства или да въздейства на свидетелите и на другите участници в процеса, или има вероятност да продължи да извършва престъпления;

3. *настаняване в специализирано заведение за наблюдение* - Тази мярка се налага само от съда. Това става не по-късно от 4 дни от задържането на лицето. Тя се прилага в случай, че има сериозни основания да се смята, че лицето е извършило престъпление. На всеки две седмици от престоя на лицето, съдът се произнася служебно за евентуалното удължаване срока на мярката;

4. *други мерки* – подслушване на телефони /вкл. и на мобилни/, проследяване на превозни средства, багаж или стоки – прилагат се само по отношение на извършители на престъпления с висока степен на обществена опасност, напр. убийство, вземане на заложници, компютърни престъпления, престъпления, свързани с разпространението на наркотици и др. Разрешение за прилагане на тази мярка се дава за срок от 1 месец, като след изтичането му е възможно да бъде удължен.

В случаите на малозначителност на деянието или на престъпление, за което наказанието е глоба, органите на полицията могат да прилагат мерки на процесуална принуда при облекчен режим.

Съгласно **българското законодателство**, за образуването на възпитателно дело е необходим формален повод – сигнали за извършени от малолетни или непълнолетни, противообществени прояви, получени от органите на съда, прокуратурата и полицията, както и от длъжностни лица и граждани. Сигналите се завеждат в нарочна описана книга от секретаря на местната комисия, като извършването на проверка за наличието на достатъчно данни за извършено деяние се възлага на двама обществени възпитатели(те не са членове на комисията). В случай, че при проверката не се установи наличието на достатъчно данни, както и при явната малозначителност на извършеното деяние, възпитателното дело не се образува. В чл. 16, ал. 3 ЗБППМН се използва термина „малозначителност на деянието” без да е дадена легална дефиниция на това понятие. В чл. 9, ал. 2 НК е изяснена същността на термина „малозначителност на деянието”- „Не е

престъпно деянието, което макар формално и да осъществява признаците на предвидено в закона престъпление, поради своята малозначителност не е общественоопасно или неговата обществена опасност е явно незначителна”. В наказателноправната теория се различават два вида малозначителност :

1. Малозначителност в най-висша степен , когато деянието въобще не може да окаже отрицателно въздействие върху обществените отношения или това негово въздействие е дотолкова лишено от значение, че в действителност не застрашава реално тези отношения, поради което деянието не е общественоопасно ;

2. Такава малозначителност, която, без да изключва обществената опасност на деянието, обосновава една нейна явна незначителност – деянието има такава ниска степен на обществена опасност, която не е достатъчна, за да бъде третирано извършеното като престъпление от съответния вид¹⁰ .

В наказателноправната теорията е утвърдено, че и двете малозначителни деяния не са престъпни. Във всеки стадий на наказателният процес, ако съдът или прокурорът преценят, че извършеното деяние е малозначително, то те прекратяват наказателното производство. Също, ако преди началото на процеса прокурорът направи преценка за малозначителност, той отказва образуването на процес. Съгласно чл. 16, ал. 3 ЗБППМН, когато бъде констатирана малозначителност на противообществената проява, възпитателно дело не трябва да се образува. Според чл. 21, ал. 1, т. 4 ЗБППМН, ако по време на разглеждането на възпитателното дело от местната комисия, тя го прекратява, когато установи, че не е извършена противообществена проява или че тя не е извършена от малолетния или от непълнолетния, или че извършеното деяние е явно незначително.

Наказанието е мярка на държавна принуда, налагана на дадено лице и същевременно обществена реакция срещу извършеното от него престъпление.

Наказателната отговорност не може да се осъществи без наказанието, защото неговото налагане и изпълнение са основния смисъл на този вид юридическа отговорност. Но и наказанието не може да изпълни общественото си предназначение извън наказателната отговорност като сложен комплекс от правоотношения.

Наказанието на непълнолетните се налага с цел да бъдат превъзпитани и подготвени за общественополезен труд(чл. 60 НК). Това е **специфична цел**, която допълва общата цел на наказанието, посочена в чл. 36, ал. 1 НК :1. да се поправи и превъзпита осъденият към спазване законите и добрите нрави, 2. да се въздейства

¹⁰ Ненов, И. , Цит. съч. , стр. , стр. 59-64

предупредително върху него и да му се отнеме възможността да върши други престъпления и 3. да се въздействува възпитателно и предупредително върху другите членове на обществото.

Режимът на наказателната отговорност на непълнолетните е посочен в чл. 62 НК - На тях могат да бъдат налагани само четири вида наказания : лишаване от свобода ;пробация за навършилите 16 години;обществено порицание и лишаване от право да упражнява определена професия или дейност по чл. 37, ал. 1, т. 7 НК.

Т. е спрямо непълнолетните се прилагат :едно наказание с морален характер(обществено порицание);едно наказание от групата на свързаните с лишаване от свобода(лишаване от свобода);едно от свързаните с лишаване от права(по чл. 37, ал. 1, т. 7 НК) и едно наказание с комплексен характер(пробация)¹¹. Т. е на непълнолетните подсъдими не могат да се налагат 10-те вида наказания, които съгласно чл. 37 НК се прилагат спрямо пълнолетните лица.

Това е причината поради, която, ако непълнолетния е извършил престъпление, в чиято санкция има предвидено друг вид наказание, то или се заменя с по-леко по вид съгласно чл. 63 НК ¹², или, ако там няма предвидена замяна, отпада изцяло.

Предвидените в Особената част на НК наказания по отношение на непълнолетните значително се **редуцират**, като доживотния затвор без замяна и доживотния затвор се заменя с лишаване от свобода, глобата се заменя с обществено порицание и др. (виж пак чл. 63 НК). Лишаването от свобода се намалява значително по времетраене, като има разлика между тези, ненавършили шестнадесет години и тези, които са ги навършили.

Законодателят е предвидил различни основания за освобождаване на субекта от наказателна отговорност при определени хипотези. Това са най-общо лични основания за освобождаване от наказателна отговорност. При наличие на такива лични основания наказателна отговорност въобще не възниква, макар да е извършено престъпление .

При другите лични основания пък възникналата наказателна отговорност се погасява т. е. не може да бъде реализирана в налагане на наказание за извършено престъпление - например при доброволен отказ от приготвяне за престъпление, лекомислие или увлечение на непълнолетно лице извършило не тежко престъпление.

¹¹ Матеева, Ю. , Правен режим на непълнолетни правонарушители, Сиела 2008, стр. 97

¹² Вж. Реш. №8/69, ОСНК на ВС; Р №9/81, ОСНК на ВС; Р №392/85, I Н. О. на ВС; Р №69/90, I Н. О. на ВС; Р №1/93, I Н. О. на ВС; Р №164/97, I Н. О на ВКС

Както бе отбелязано в редица случаи, въпреки наличието на престъпление, извършено от наказателноотговорно, непълнолетно лице, държавата се отказва от правото си да осъществи наказателна отговорност.

В България като правна възможност за съда тя бе установена в Закона за съдилища за маловръстни от 1943 г. и запазена в Наказателния закон от 1951 г. Усъвършенстването на освобождаването от наказателна отговорност на непълнолетни като правен институт преминава през чл. 10 от Закона за борба срещу детската престъпност (1958 г.), чл. 29 от Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните (1961 г.) и доразвит в чл. 61 от НК (1968 г.).

В чл. 61НК е предвидено **специално лично основание за освобождаване от наказателна отговорност на непълнолетен**, който :

1. е извършил престъпление, което не представлява голяма обществена опасност ;
2. извършил го е поради „увлечение или лекомислие”.
3. ако прокурорът или съдът реши, че спрямо него могат да се приложат успешно възпитателни мерки , предвидени в Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. В тези случаи съдът може сам да наложи възпитателна мярка, като уведоми за това местната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните или ѝ изпрати преписката за налагане на такава мярка. При наличие на тези три предпоставки прокурорът може да прекрати предварителното производство, а съдът да реши да не бъде предаван непълнолетния за съдене или да не бъде осъден.

Когато прокурорът реши да не се образува досъдебно производство или да прекрати образуваното досъдебно производство, той изпраща преписката на комисията за налагане на възпитателна мярка. При наличието на указаните в текста предпоставки, въпреки факта на извършеното престъпление, не се стига до осъждане на виновния непълнолетен извършител с произнасяне на осъдителна присъда от съда, а до прилагане на възпитателна мярка (арг. чл. 78 НК). Самата норма постановява едно безусловно освобождаване от наказателна отговорност на лично основание, обусловено от възрастовите качества на деца и особеностите на неговото деяние, като се превръща към чл. 61, НК.

Замяната(редукцията) на предвидените в НК наказания, които могат да бъдат налагани на непълнолетните, е израз на хуманно отношение на българския законодател към такива извършители на престъпления. Това е основната цел – ограничаване чрез редукция на предвидените в закона наказания по вид и размер. Чрез ограничаване на

наказателната репресия по отношение на непълнолетните не се допуска преминаването на определените граници на наказанието, независимо от индивидуалните качества на децеа(евентуално по-ранно физическо и интелектуално развитие на лицето). Т. е системата за редуциране се свежда до следното : когато за извършеното от непълнолетния е предвидено наказание лишаване от свобода, той никога няма да го изтърпи в онзи размер, предвиден от закона за пълнолетните лица. Като за непълнолетните е въведена още една класификация, с оглед на факта дали лицето е навършило или не 16-годишна възраст, в зависимост от която се определят и конкретните измерения на това редуциране.

За ненавършилите 16 години размерът на наказанието се редуцира както следва :

- лишаване от свобода за повече от 10 години – с лишаване от свобода до 5 години ;
- лишаване от свобода за повече от 5 години – с лишаване от свобода до 3 години ;
- лишаване от свобода до 5 години включително – с лишаване от свобода до 2 години, но не повече от предвиденото в закона.

За навършилите 16 години са намалени смекченията само по отношение на по-тежките наказания :

- лишаване от свобода за повече от 15 години – с лишаване от свобода от 5 до 12 години ;
- лишаване от свобода за повече от 10 години – с лишаване от свобода от 2 до 8 години.

Системата за замяна, редукция и елиминирание на наказанията за непълнолетните е безусловно задължителна, независимо дали се отнася до проста, алтернативна или кумулативна санкция. Няма значение също и какво ще се получи в резултат от прилагането на системата – някои наказания ще отпаднат, а други задължително ще намалят размера си или ще бъдат заменени с по-леки по вид. Приема се, че получената в резултат от прилагането на системата санкция е всъщност предоставената на съда при избора на най-подходящото за непълнолетния наказание и неговата индивидуализация. А съдебната практика е утвърдила, че наказанието на непълнолетен подсъдим, когато в особената част на НК е предвидено алтернативно наказание, следва да се определи, след като се заменят всички наказания съгласно особените правила за непълнолетни ¹³

Често срещаната на практика хипотеза е за съда да остане налагането на наказание обществено порицание като единствена възможност по отношение на непълнолетния подсъдим, а както е известно, то не предоставя възможности за индивидуализиране. Такива възможности, като се има предвид многообразието от пробационни мерки, предоставя именно наказанието пробация. De lege ferenda това наказание безспорно би

¹³ ТР№10/70, ОСНК на ВС; Р№27/88, ОСНК на ВС.

могло да даде на съда необходимата алтернатива, заедно с разширяване на възможностите за прилагане на индивидуализиран подход¹⁴.

В **Швеция** при определяне на наказанието съдът се ръководи от обществената опасност на престъплението, като взема предвид и дали налагането на предвиденото от закона наказание няма да се окаже неефективно по отношение на обвиняемия поради неговата възраст или здравословно състояние. При ниска обществената опасност на престъплението или чисто съдебно минало на обвиняемия, съдът може да замени наказанието, предвидено в Особената част на Наказателния кодекс, като предостави на социалните служби възможността :

1. да наложат глоба, когато тя е предвидена като наказание в Наказателния кодекс;
2. да създадат условия за извършване на безплатен общественополезен труд или да бъде включен в други организации за извършване на полезна дейност за срок от 20 до 100 часа.

В **България** когато съдът определи наказание на непълнолетния лишаване от свобода по-малко от една година и не отложи неговото изпълнение, непълнолетния автоматично се освобождава от изтърпяването му и съдът го настанява във възпитателно училище -интернат или му се налага друга възпитателна мярка, предвидена в ЗБППМН. Компетентен орган да разглежда възпитателни дела за противообществени прояви на малолетни и непълнолетни, и престъпления, извършени от непълнолетни, които са освободени от наказателна отговорност, е местната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. Местните комисии се създават към общините или районите. По решение на тези комисии може да се създадат, когато това е необходимо, местната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните към някои кметства (чл. 6, ал. 1 от ЗБППМН). Понастоящем процедурата по разглеждане на възпитателни дела от местните комисии възпроизвежда модела на разглеждане на делата в съда.

Съгласно чл. 19, ал. 3 от ЗБППМН , при разглеждане на възпитателното дело правата и законните интереси на малолетния или на непълнолетния се защитават от негов доверен представител или от адвокат¹⁵¹⁴.

¹⁴ **Матеева, Ю.** , Правен режим на непълнолетни правонарушители, Сиела 2008, стр. 133

¹⁵ Р №274/97, I Н. О. на ВКС

Когато не е посочен доверен представител или адвокат, правата и законните интереси на малолетния или на непълнолетния се защитават от представител на съответната дирекция”Социално подпомагане”(чл. 19, ал. 4 ЗБППМН).

Подходът на **Европейския съюз** по отношение наказването на непълнолетните извършители на престъпления е повлиян от международно признатите стандарти и инструменти за защита на човешките права(Международната конвенция за гражданските и политически права; Международната конвенция за защита на детето; Американската конвенция за човешките права).

Основен момент в политиката на Европейския съюз е сътрудничество в сферата на правосъдието и вътрешните работи. Усилията на държавите-членки са насочени към разработването на проекти, организирането на форуми и други мероприятия, чрез които се акцентира върху значението на превенцията в борбата с младежката престъпност¹⁶.

Наказателният кодекс на **Франция** определя възпитателни мерки, които могат да бъдат налагани на лица на възраст от 10 до 18 г. , както и наказания за лица на възраст от 13 до 18 г. , като се вземе предвид редуцирането на наказанията поради тяхната възраст. Диференцираният подход спрямо **маловръстните**¹⁷ намира израз в три взаимно свързани насоки - материална, процесуална и институционална.

Диференциацията в условията, начина и реда на реагиране предизвиква по необходимост съответно приспособяване в органите и организациите, които се занимават с отрицателните прояви на маловръстните, и най-вече в институционалната система на правораздаване при тях.

Съществуват два типа институционални системи на правораздаване при маловръстните. Първата от тях е т. нар. "съдебнооснована система". Тя е по-стара, значително по-често срещана и предполага по принцип участие на съда (обикновен или само за маловръстни) в правораздаването при маловръстните. Другият тип система е "несъдебнооснованата". Тя е сравнително нова и уникална и е позната в своя чист вид само в Шотландия. Присъщо за нея е това, че по принцип изключва участието на съд, включително и за маловръстни, в правораздаването при тях¹⁸.

¹⁶ Резюме на законодателно проучване "Наказателноправен режим на малолетни и непълнолетни извършители на противообществени прояви".

¹⁷ Маловръстно по смисъла на чл. 2 от Закон за съдилища за маловръстни (ДВ, бр. 39 от 20. 02. 1943 г.) е „всяко лице, което не е навършило 17-годишна възраст”, но „на наказания подлежат само маловръстни над 12-годишна възраст”, т. е. наказателноотговорните лица са навършилите 12 години, но ненавършили 17 години. Следователно маловръстно лице е идентично на непълнолетно.

¹⁸ **Гиргинов, Антон**, Системи на правораздаване при маловръстните. В: Съвременно право, 1993, кн. 5, стр. 49.

В края на XIX век се наложило разбирането, че отношението към маловръстните следва да се промени, защото техните прояви са продукт на средата, в която растат и за която възрастните носят не по-малка отговорност. На тази основа се приело, че на маловръстния нарушител трябва да не се налага наказание, а да се оказва помощ в една по-свободна и хуманна процедура и при една по-голяма самостоятелност на решаващия орган: приело се, че маловръстният трябва да не се съди, а изслушва, за да се изясни не толкова какво е направил, колкото защо го е направил. Посочените идеи намират най-подходящ институционален израз в създаването на специализиран съд за маловръстни. Първият такъв съд бива учреден в САЩ, щата Илинойс през 1899 г. Възприет оттам, той бързо се налага и в много други страни - Англия (1905г.), Германия (1908г.), Франция (1914г.) и т. н. Утвърдил се като особен съд с оглед на специфичните нужди на маловръстните, за чието удовлетворяване възможностите на обикновения съд се оказали недостатъчни.

Съдът за маловръстни е съдебен орган, компетентен да разглежда най-напред делата за престъпления на непълнолетните (наказателноотговорните маловръстни), като налага за тях не някакви принудителни мерки, а правни санкции.

Не навсякъде съдът за маловръстни разглежда всички дела за престъпления, извършени от непълнолетни. В някои страни се предвижда като изключение делата за най-тежките престъпления (най-често извършените от тях умишлени убийства) да са от компетентността на обикновените съдилища - общи или наказателни в случай на предметна специализация.

Делата за престъпно и тези за непрестъпно поведение на маловръстни се обединяват в това, че при тях съдът не е длъжен да търси съразмерност на налаганата на маловръстния правна санкция и /или принудителна мярка с обществената опасност и укоримост на стореното от него. Това е причината поради, която дори, когато се отнася за престъпление, предвидената правна санкция може и да не се наложи, ако съответната принудително-възпитателна мярка се окаже достатъчна за маловръстния.

Благодарение на институционалната специализация в лицето на съда за маловръстни самата презумпция за невиновност получила при маловръстните специфично усъвършенствувание. Като неин необходим елемент започнала да се налага една юридическа или поне фактическа презумпция за неспособност на непълнолетния за вина и престъпление, оборима единствено чрез нарочна експертиза.

В **България** правораздаването за маловръстни се е придържало към съдебнооснованата система. Компетентен да гледа техните дела бил обикновеният съд.

Специализиран съд за маловръстни е бил създаден през 1943 г. със Закона за съдилищата за маловръстни (ДВ, бр. 39 от с. г.), чието действие обаче започва само с експериментално прилагане в районите на някои от тогавашните областни съдилища.

Към края на 1947 г. този закон започва да действа пълноценно на територията на цялата страна, тъй като чак тогава е изградена напълно предвидената в него система от специализирани детски звена - Детски съдилища. Със Закона за изменение на Закона за наказателното съдопроизводство (ДВ, бр. 234 от 1948 г.) през 1948 година тези съдилища са премахнати, а делата за маловръстни - върнати на обикновените съдилища.

ЗСМ създаде система от специализирани съдилища на три равнища. Учредени бяха детски съдилища за маловръстни при областните съдилища и еднолични апелативни съдилища за маловръстни при апелативните съдилища. За уеднаквяване на практиката по делата срещу маловръстни бе формирано и Общо събрание на съдиите за маловръстни. Съгласно ЗСМ предварителното следствие е задължително само в определени случаи на тежко наказуеми престъпления. В останалите случаи съдията за маловръстни или разпорежда провеждането на дознание, или внася материалите непосредствено в съда, за да се пристъпи направо към съдебно дирене. Първоинстанционното разглеждане на делото приключва с присъда (за налагане на наказание) или с постановление (за вземане на възпитателни мерки). Второинстанционното производство се провежда пред апелативния съд за маловръстни. След като разгледа отново делото по същество, той може да потвърди, измени или отмени присъдата или съответно постановлението на първоинстанционния съд за маловръстни. Това решение е окончателно и не подлежи на по-нататъшно оспорване¹⁹.

В някои европейски страни също са създадени специализирани съдилища в: **Австрия, Белгия, Германия (Младежки съдилища), Великобритания (Викториански детски съдилища), Италия, Испания, Белгия, Люксембург, Франция (Съд за малолетни и непълнолетни).** Делата за престъпления, извършени от малолетни и непълнолетни, са подсъдни на общите съдилища в: **Естония, Финландия и Швеция.** Съгласно законодателството на **Унгария**, тези дела се разглеждат от общите съдилища, но съдиите имат специална квалификация.

Във **Великобритания** престъпленията, извършени от непълнолетни, са подсъдни на Наказателното отделение на Викторианските детски съдилища (*The Children's Courts of*

¹⁹ Гиргинов, А. , "Системи на правораздаване при маловръстните", сп. "Съвременно право", кн. 5, 1993, стр. 50.

Victoria), които са учредени със Закона за децата и младежите от 1989 г. Правомощията им се осъществяват по принцип от *магистрат*, а в изрично предвидените от закона случаи – от *съдебен разпоредител*. Тези съдилища заседават в местата, определени за Магистратските съдилища.

Съдилищата са оправомощени да гледат и да се произнасят по дела за престъпления от общ характер, извършени от лица, отговарящи на законовото понятие за дете. Това са лица, които са навършили 10, но не са навършили 17 годишна възраст към момента на извършване на престъплението и не са навършили 18 години към момента на разглеждане на делото ²⁰.

В случай, че подсъдимият навърши пълнолетие (18 години) преди произнасяне на краен съдебен акт, съдът прекратява производството и праща делото по компетентност на общия магистратски съд, който разглежда наказателни дела срещу пълнолетни лица като първа инстанция.

Викторианските детски съдилища разглеждат всички дела, които не са предоставени изрично със закон в компетентността на друг орган или на по-горен съд, т. е. . правораздавателната компетентност е обща. По съдържание правомощията са аналогични на тези на магистратските съдилища. Разликата се изразява в наличието на особени процесуални правила, които изразяват държавната политика за засилена процесуална закрила на правата на непълнолетния подсъдим и намалена наказателна репресия по време на процеса. Съдът е длъжен служебно да вземе всички необходими мерки, за да гарантира, че процесът е разбираем за детето и че отрицателните му последици върху неговото психическо, емоционално и нравствено развитие са максимално ограничени, за да може детето да участва пълноценно в производството. Съдът е длъжен да се съобразява с желанията на детето и с неговото културно ниво и религиозно самоопределение, доколкото това е възможно. Такива задължения общият магистратски съд няма към пълнолетните подсъдими.

Във **Франция** непълнолетните извършители на престъпления не могат да бъдат предавани на обикновените съдилища. Делата им са подсъдни само на специално създадените за тях съдебни органи: *съдия за деца*, който се занимава с по-леките случаи; *съд за деца*, който разглежда по-тежките престъпления и тежки престъпления, извършени от непълнолетни под 16 г. ; *наказателен съд за непълнолетни*, който се занимава със

²⁰ Резюме на законодателно проучване "Особени правила за разглеждане на дела за престъпления, извършени от малолетни и непълнолетни".

случаите на най-тежки престъпления, извършени от непълнолетни над 16 г. При по-леките случаи на престъпления съдията за деца участва в предварителното производство и извършва всички необходими действия за доказването на истината. За тази цел той извършва неформално следствие или следствие според правилата на НПК. Франция е една от страните, в която съществува институцията на съдия-следовател, който, заедно с прокурора, участва в разследването.

В **Германия** правораздаването по отношение на непълнолетните не се осъществява от специализиран съд, а от специален съдебен състав на общите съдилища. Съдебното производство се ръководи от съдия по делата за младежи, съд със съдебни заседатели и наказателна камара за младежи. Обвинението за тези престъпления се повдига и поддържа от прокурор, компетентен по делата срещу младежи. Представителите на *Службата за младежка помощ* към съда помагат при осъществяването на възпитателните, социалните и “обгрижващите” функции по време на процеса те проучват личността на децеа, оценяват развитието му и средата, в която се развива. По време на процеса службата се произнася за мерките, които се налагат.

В **Швеция** не съществуват специализирани съдилища за непълнолетни. Компетентни са общите съдилища, но съдебното производство се провежда по правилата на бързото производство. Когато обвиняемият е на възраст между 15 и 17 години предварителното разследване се ръководи от прокурор. Законният представител на непълнолетния обвиняем и социалните служби трябва да бъдат информирани за провежданото разследване и могат да присъстват на разпитите. Когато се касае за тежко престъпление задължително се назначава и служебен защитник и се взема становище от детските социални служби. Съдебно производство може да не бъде проведено, когато прокурорът се откаже да повдигне обвинение поради ниската възраст на обвиняемия. В останалите случаи съдебното производство се провежда по правилата на бързото производство в двуседмичен срок от внасянето на обвинителния акт в съда. Законният представител на обвиняемия и представители на детските социални служби могат да присъстват в съдебната зала. Присъдата задължително се прочита непосредствено след приключването на процеса.

Във **Финландия** няма специализиран съд за малолетни и непълнолетни. Делата се разглеждат от общите съдилища. Органите на полицията единствени са овластени да разследват. Най-сложните случаи на престъпления с висока степен на обществена опасност се разследват от Националното бюро.

В **Естония** не съществуват специални органи и юрисдикции за разглеждане на дела за престъпления, извършени от непълнолетни. Тези дела са подсъдни на общите съдилища.

В **България** Законът за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните(ЗБППМН)предвижда система от възпитателни мерки, която е значително усъвършенствана във времето след приемането на първия Закон за борба против детската престъпност(1958г.) и последващия Закон за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните(1961г.). ЗБППМН е специален и единствен, който регламентира отговорността на малолетните на възраст от 8 до 14 години, извършили противообществени прояви (чл. 12, т. 1). Част от проявите на непълнолетните, които не са престъпления, биват квалифицирани като противообществени – системно бягство от дома или училището, наркомании, проституция и др. Системата от възпитателни мерки е разгърната и като алтернатива на наказанията, предвидени в НК, дава възможност да се наложи най-подходящата мярка на малолетния или непълнолетния. Основният принцип е законоустановеност на възпитателните мерки. На малолетните и непълнолетните правонарушители могат да се налагат само мерки, предвидени в чл. 13, ал. 1 ЗБППМН(вземането на отчет в детската педагогическа стая не е възпитателна мярка).

Вторият принцип е законоустановеност на органите, които могат да налагат възпитателни мерки. Това са местните комисии за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните и съдът.

Легално определение на понятието „възпитателни мерки” се намира в чл. 49, т. 2 ЗБППМН. По своята същност възпитателните мерки са вид санкции. Тяхната цел е да се въздейства върху подрастващите в посока на тяхното превъзпитание и повишаване на правната им култура, спазването на обществения ред, преодоляването на бъдещи нарушения и интегрирането им в обществото.

Възпитателните мерки се отличават от наказанието със следните особености:

- различни цели, мерките целят само поправянето и превъзпитанието на извършителите на противообществени прояви. Тяхната цел е прогласена в чл. 1 от ЗБППМН „осигуряване нормално развитие и възпитание на извършителите”;
- принудата не винаги е елемент на мярката;
- органите, които ги налагат, са различни от органите, които налагат наказания.

За разлика от НК, където се използва глаголят „превъзпита”, тук законодателят е отчетел, че възпитанието на подрастващите е един незавършен процес, те нямат трайна

противообществена нагласа и нямат нужда от превъзпитание, а от възпитание. Мерките имат корекционно въздействие върху възпитанието и правилното развитие на извършителите. Налагането на възпитателна мярка не се отразява върху съдимостта. Най-често предаването на дело срещу непълнолетен на комисията означава освобождаване от наказателна отговорност (чл. 61, чл. 78 НК).

Законът дава легално определение и на понятието „противообществена проява”. Това е деяние, което е общественоопасно и противоправно или противоречи на морала и добрите нрави. Не се изисква (за разлика от престъплението) деянието да е виновно извършено, тъй като при малолетните според НК не се формира вина, те не са наказателноотговорни. Въпреки че вината не е елемент от съдържанието на противообществената проява институтите от общата част на наказателното право, които изключват вината - случайното деяние и фактическата грешка, намираща приложение и по тези дела по аргумент за по-силното основание. Казаното се отнася и за неизбежната отбрана и крайната необходимост - относно изключването на обществената опасност, тъй като тя е елемент от съдържанието на противообществена проява. При наличието на един от двата института деянието няма да бъде общественоопасно, следователно няма да е налице противообществена проява.

Според проф. ф Боян Станков възпитателните мерки по чл. 13, ал. 1 ЗБППМН имат принудителен характер. Принудата се осъществява чрез предвиждането от страна на държавата на определени задължения за изпълнение от правонарушителя, при неизпълнение на които може да се образува ново възпитателно дело. Силата на държавната принуда е изразена в най-голяма степен при двете най-тежки възпитателни мерки – настаняване в Социално-педагогически интернат и настаняване във Възпитателно училище-интернат. До 2004 г. това бе изцяло в правомощията на местната комисия със задължителен съдебен контрол при налагане на възпитателната мярка по чл. 13, ал. 1, т. 13. ЗБППМН(2004г.) определя съда като единствен компетентен орган да налага тези две възпитателни мерки. Съществува и становище, че по своята същност възпитателните мерки не са мярка на държавна принуда, а на обществено принуждение, като имат за цел да въздействат върху подрастващите в посока на тяхното превъзпитание към спазване на законите и обществения ред²¹.

²¹ Матеева, Ю. , Правен режим на непълнолетни правонарушители, Сиела 2008, стр. 44

Терминът ”възпитателни” очертава целите на мерките за въздействие върху правонарушителите, но той не променя характера на мерките. Целта е възпитание и превъзпитание чрез система от задължителни за изпълнение мерки, посочени в закона.

Според чл. 13, ал. 1 ЗБППМН спрямо малолетните и спрямо наказателнонеотговорните непълнолетни, могат да се вземат следните възпитателни мерки :

1. предупреждение;
2. задължаване да се извини на пострадалия;
3. задължаване да участва в консултации, обучения и програми за преодоляване на отклоненията в поведението;
4. поставяне под възпитателен надзор на родителите или на лицата, които ги заместват, със задължение за полагане на засилени грижи;
5. поставяне под възпитателен надзор на обществен възпитател;
6. забрана на непълнолетния да посещава определени места и заведения;
7. забрана на непълнолетния да се среща и да установява контакти с определени лица;
8. забрана на непълнолетния да напуска настоящия си адрес;
9. задължаване на непълнолетния да отстрани със свой труд причинената вреда, ако това е в неговите възможности;
10. задължаване на непълнолетния да извърши определена работа в полза на обществото;
11. настаняване в социално-педагогически интернат;
12. предупреждаване за настаняване във възпитателно училище-интернат с изпитателен срок до 6 месеца;
13. настаняване във възпитателно училище-интернат.

Възпитателните мерки по чл. 13, ал. 1 ЗБППМН може да бъдат обособени в две основни групи :

1. Включва мерки приложими по отношение на малолетните и непълнолетните – т. 1, 2, 3, 4, 5, 11, 12, 13 ;
2. Предвижда мерки, които да бъдат наложени само на непълнолетни – т. 6, 7, 8, 9, 10.

Взети са предвид психо-физическите и социалните различия между малолетните и непълнолетните, както и признатата дееспособност на непълнолетните.

Не е прокарана диференциация между 14-16 и 16-18 годишните непълнолетни.

Различават се и мерките с оглед на срока, за който се налагат :

1. Срок, определян от състава на местната комисия, разгледал възпитателното дело. Този срок не е определен – продължителността за участие в консултации, обучения и програми(ал. 1, т. 3)се определя от състава във всеки конкретен случай за всеки правонарушител;
2. Срок до 1 година – определя се при налагане на възпитателните мерки по ал. 1, т. 5-8, това са мерките за поставяне под възпитателен надзор на обществен възпитател : забраните непълнолетният да посещава определени места или заведения, да се среща и установява контакт с определени лица, да напуска настоящия си адрес. Прието е, че в срок до 1 година чрез наложените ограничения може да се постигне възпитателен и превъзпитателен ефект. Определянето на по-продължителен забранителен режим може да има обратен ефект и да засегне чувствително личната свобода на детето ;
3. Срок до 6 месеца – предвиден е при налагане на възпитателната мярка”предупреждаване за настаняване във възпитателно училище-интернат”(ал. 1, т. 12). Мярката се налага при известно условие – правонарушителят да не извършва нови противообществени прояви(престъпления от непълнолетни). Срокът може да бъде по-кратък от 6 месеца, като определянето му е предоставено на преценката на състава разглеждащ възпитателното дело. Неизпълнението на определените мерки на възпитание извън чл. 13, ал. 1 ЗБППМН може да обоснове предложение за образуване на ново възпитателно дело. Извършването на нова противообществена проява от малолетния или непълнолетния или престъпление от непълнолетния е самостоятелно основание за образуване на възпитателно дело, което не се обхваща от хипотезата на чл. 13а ЗБППМН²²

Според някои автори ²³ съгласно видят на засегнатите правни блага, чрез които се очертава насочеността на въздействие на възпитателните мерки, те могат да се класифицират и на :

1. Мерки с морален характер – предупреждение; задължаване да се извини на пострадалия; предупреждение за настаняване във възпитателно училище-интернат с изпитателен срок до 6 месеца;
2. Квалификационни мерки - задължаване да участва в консултации, обучения и програми за преодоляване на отклоненията в поведението;

²² Станков, Б. Малолетни, непълнолетни, противообществени прояви, престъпления, отговорност. Варна 2008, стр. 120.

²³ Матеева, Ю. , Правен режим на непълнолетни правонарушители, Сиела 2008, стр. 44

3. Мерки на надзор - поставяне под възпитателен надзор на родителите или на лицата, които ги заместват, със задължение за полагане на засилени грижи; поставяне под възпитателен надзор на обществен възпитател;
4. Ограничителни мерки - забрана на непълнолетния да посещава определени места и заведения; забрана на непълнолетния да се среща и да установява контакти с определени лица; забрана на непълнолетния да напуска настоящия си адрес;
5. Трудови мерки - задължаване на непълнолетния да отстрани със свой труд причинената вреда, ако това е в неговите възможности; задължаване на непълнолетния да извърши определена работа в полза на обществото;
6. Мерки за изолация - настаняване в социално-педагогически интернат; настаняване във възпитателно училище-интернат.

С оглед на характерът на противообществената проява, респ. престъплението, когато непълнолетният е освободен от наказателна отговорност по реда на чл. 61 НК, съставът на местната комисия може да наложи повече от една възпитателната мярка по чл. 13, ал. 1, т. 1-10 и 12. Предоставя се възможност на състава да избере и наложи повече от една мярка, когато комбинирането им може да има по-голям ресоциализиращ ефект. Със същите правомощия разполага и съдът, независимо, че в НК това не е изрично посочено.

В законодателствата на **европейските държави** по отношение на малолетните и непълнолетните извършители на противообществени прояви се прилагат системи от разнообразни мерки, които варират от такива с подчертано социален и образователен характер до мерки-наказания, чиито цели са превъзпитанието и превенцията. Като общия подход е за противоправните деяния на непълнолетните да се налагат възпитателни и дисциплинарни мерки, а наказанията са допустими само по изключение и в краен случай. Законодателствата на някои европейски държави въвеждат специални мерки, съобразени с възрастта на обвиняемите, целящи тяхното поправяне и превъзпитание. Други държави прилагат общите мерки за процесуална принуда при облекчени условия. А някои страни възприемат смесен подход - прилагат се, както общите, така и специалните мерки за процесуална принуда.

Съществуват три законодателни подхода при определяне на системата от мерки за процесуална принуда, приложими към непълнолетни подсъдими.

- **специална система от мерки за малолетни и непълнолетни**, които се различават по брой, вид, условия и срок за налагане в сравнение със системата мерки, приложима към пълнолетните лица и отнесена в компетентността на общите наказателни съдилища, постановяват се само спрямо непълнолетни в Белгия, Великобритания, Люксембург.

- *обща система от мерки* , приложима по принцип независимо от възрастта на подсъдимия. Когато тези мерки се налагат на непълнолетен, процедурата е усложнена, но отклоненията не ѝ придават характер на особено производство - **Швеция, Австрия, Финландия**;

- *смесен режим* , при който на непълнолетен могат да бъдат налагани както специални, така и общи мерки при определени условия - **Германия, Франция**.

Прилагат се следните видове процесуални мерки с оглед степента на ограничаване правата на лицето и целта на налагане на конкретната мярка :

- мерки за процесуална принуда в **Швеция, Финландия, Великобритания, Естония**;
- дисциплинарни мерки в **Германия** ;
- защитни мерки в **Белгия, Люксембург, Франция** ;
- възпитателни мерки в **Германия, Белгия, Люксембург**²⁴

В **Германия** според Закона за съдилищата за младежи, мерките, които се налагат от младежкия съд са **възпитателни, дисциплинарни и наказания за младежи**. Законът изрично посочва, че наказания за малолетни се налагат само в случай, че възможностите на възпитателните и на дисциплинарни мерки са изчерпани /първо наложени поотделно и след това заедно/.

Законът за съдилищата за младежи предвижда и налагането на някои общи мерки, като принудително лечение в психиатрична клиника, заведение за лечение на зависимости или отнемане на шофьорска книжка. Лечението в психиатрична клиника може да бъде постановено без определен срок. **Възпитателните мерки** са даването на указания и постановяването на възпитателна помощ. *Указанията*, по своята същност, са предложения или забрани, които целят да уредят ежедневието и начина на живот на младежа. Съдията заменя възпитателните мерки с дисциплинарни, ако първите не са способствали “да вразумят” младежа. *Възпитателната помощ* е помощ при възпитанието и надзора в ежедневието на непълнолетния. **Дисциплинарните мерки** са :

предупреждение; възлагане на допълнителни тежести; младежки арест. Следственият арест или задържането под стража при младежите трябва да се привежда в изпълнение в специализирани сгради или в специализирани отделения на следствения арест или в друго заведение за младежи. **Наказанието** , което може да се наложи на непълнолетни, е *лишаване от свобода*. То се изтърпява в специализирани заведения за младежи.

²⁴ Резюме на законодателно проучване “Особени правила за разглеждане на дела за престъпления, извършени от малолетни и непълнолетни”.

Във **Франция** по отношение на лица на възраст до 13 г. съдът за деца може да наложи една от следните мерки :

1. предаване на родителите, на настойника, на попечителя или на лице, годно да му се има доверие;
2. настаняване в обществено или частно учреждение, възпитателен или професионален център, създаден специално за тази цел;
3. настаняване в медицински или медико-педагогически център;
4. настаняване в център за детска помощ;
5. настаняване в интернат, подходящ за малолетни и непълнолетни лица, извършители на престъпления на ученическа възраст.

Спрямо малолетен на възраст под 10 г. съдът за деца може , с мотивирано решение, да вземе една от следните възпитателни мерки :

1. конфискация на притежавания от малолетния предмет, който е послужил за извършването на престъплението или е негов резултат ;
2. забрана да посещава мястото или местата, където е извършено престъплението. Тази забрана не може да превишава срок от една година и трябва да изключва мястото, където е настанен извършителят на престъплението ;
3. забрана за срок не повече от една година да се среща с посочените от съда пострадали или да влиза в отношения с тях ;
4. забрана за не повече от една година да се среща с посочените от съда съучастници в престъплението или да влиза в отношения с тях ;
5. мярка в полза на пострадалия или на обществото, като: задължение да се извини на пострадалия, възстановяване на щетите, труд в полза на пострадалия или на обществото и др. Тази мярка може да бъде взета само с предварителното съгласие на пострадалия. Лицето, на което е наложена мярката, поправя по директен или индиректен начин щетите, които е причинил с деянието си на пострадалия или на обществото. Мярката може да бъде наложена от началото на процеса до постановяване на съдебното решение.

Във **Великобритания** се налагат :

1. *обществени повинности и извършване на общественополезна дейност* . Мярката се изразява в задължение лицето да не нарушава определените в заповедта часове на денонощието и да не посещава мястото или местата, посочени в нея. Тя се налага за срок до 6 месеца, който тече от момента на влизането ѝ в сила;
2. *пробационна заповед*, която се изразява в задължение лицето да остане под надзора на пробационен служител за определен период от време. Той не може да бъде по-малък от 6 месеца и по-дълъг от 3 години. Лицето е задължено също да уведомява пробационния

служител за всички промени във временния или постоянния си адрес, както и за всички други обстоятелства, за които служителът поиска информация;

3. *комбинирана заповед*, която се състои в задължение лицето да остане под надзора на пробационен служител за период, определен в нея. Той не може да бъде по-малък от 12 месеца и по-дълъг от 3 години. Лицето трябва да полага безвъзмездно и общественополезен труд за определен в часове период.

Според Закона за сексуалните престъпници във Великобритания режимът на наказателна отговорност на непълнолетните съдържа известни *отклонения от общия*, който се прилага към пълнолетните лица. Различията се свеждат до: задължение на осъдените непълнолетни периодично да заявяват в полицията данни за себе си през определен период от време след изтърпяване на наказанието (*notification requirement*), който е по – кратък в сравнение с общия. При нарушаване на споменатото задължение от непълнолетно лице може да се наложи само глоба, определена в стандартна тарифа по реда на кратка процедура.

В Белгия и Люксембург съдът за младежи може да налага на непълнолетни **превантивни мерки, мерки за закрила и образование**. Тези мерки са :

1. мъмрене;
2. поставяне под надзора на социалните служби, чиито задължения спрямо непълнолетния се определят от Съда за младежи;
3. оставане на непълнолетния в семейна среда, като му се вменява някое от следните задължения:
 - да посещава редовно учебните занятия в общообразователно или специализирано училище;
 - да извърши общественополезно дело в зависимост от възрастта и способностите си;
 - да постъпи в Центъра за образователна насоченост и чистота на поведението.
4. поставяне под надзора на компетентната социална служба, на физическо лице или специализирано заведение, където непълнолетният :
 - да бъде приютен;
 - да се образова;
 - да получи професионална подготовка.
5. настаняване в държавно заведение за обучение и надзор.

В Люксембург съдът или съдията за младежи може да наложи на непълнолетния една от следните **защитни мерки** :

1. да го повери на грижите на доверени лица или на подходящо заведение (включително извън територията на Люксембург), където те трябва да бъдат лекувани, обучавани и да получат професионална квалификация ;

2. да го настани в държавно възпитателно училище.

Съдът може също да го повери на грижите на :

1. родител; 2. трето лице; 3. частна или държавна организация за милосърдие;

4. превъзпитателно училище; 5. дисциплинарно заведение; 6. друго заведение със специално предназначение.

По изключение в неотложни случаи защитните мерки могат да се налагат от съдия-следовател. В останалите спешни случаи решението се взема от съдията за младежи. Когато съдията не може да бъде сезиран своевременно, мерките се налагат от прокурора. В този случай, както и когато защитната мярка е наложена от съдия-следовател, съответният орган незабавно уведомява съдията за непълнолетни, който поема понататъшното разглеждане на делото.

Когато поради уважителни причини защитните мерки не могат да бъдат изпълнени, непълнолетният може да бъде задържан предварително в ареста за не повече от един месец. По време на престоя си в ареста непълнолетният се държи отделно от пълнолетните задържани и се подлага на особен режим, който се определя от администрацията на затвора.

Като докато трае производството за постановяване на мярка, на непълнолетния могат да се наложат т. нар. "*предварителни защитни мерки*". Съдът може да го предаде на грижите на компетентната социална служба, на физическо лице или заведение, където той да бъде настанен, лекуван и да получи професионална подготовка. Съдът може да предаде непълнолетния на специализирано държавно заведение за обучение и надзор.

Когато Съдът за младежи е наложил като защитна мярка "*настаняване в специализирано държавно заведение за обучение и надзор*", за целите на разследването на непълнолетния може да се забрани да общува с други лица освен със своя адвокат. Тази забрана не може да бъде за срок по-дълъг от 30 дни. Съдът може да удължи срока на защитните мерки до навършване на 20 годишна възраст, когато е сезиран с дело за извършено от непълнолетен нарушение, който в хода на производството навърши 18 години.

Съдът за младежи може да наложи "*защитни мерки при строг възпитателен режим*" за срок от 3 месеца по отношение на непълнолетни, чието поведение е опасно за околните и целите на съдебното следствие налагат мярката. В тези случаи съдът може с

мотивирано решение за същия срок да забрани на непълнолетния да напуска заведението, където изтърпява наложената му мярка.

Съдът за младежи може да настани временно непълнолетния в затвор, докато бъде намерено лице или заведение, на което да бъде поверен за изпълнение на наложената му мярка. Срокът на престоя на непълнолетен в затвора не може да бъде по-дълъг от 15 дни. Тази мярка се налага по отношение на непълнолетни, които :

1. са заподозрени в извършване на противоправно деяние, квалифицирано като деликт;
2. е предвидено наказание 1 година лишаване от свобода или друго по-тежко наказание;
3. са навършили 14 годишна възраст към момента на извършване на деликта.

Във **Финландия също** се предвиждат различни по вид **наказания** и **мерки**:

1. *глоба*, чийто размер се определя в зависимост от месечния доход и материалното положение на лицето. В случай, че лицето не плати, глобата се заменя с лишаване от свобода (не по-малко от 4 дни и не повече от 90 дни), като един ден лишаване от свобода е равен на два дни заплащане на глоба;

2. *обща наказателна такса* се налага за престъпления с ниска степен на обществена опасност. Допустимо е трансформирането на санкцията в лишаване от свобода;

3. *общественополезният труд* се състои в принуждаване на лицето да положи труд в услуга на обществото без заплащане и е с минимална продължителност 20 часа и максимална – 2000 часа;

4. *лишаването от свобода* е с минимална продължителност 14 дни, а максимална 12 години. При налагане на кумулативна санкция, максималната продължителност на лишаването от свобода е 15 години. Наказанието доживотен затвор не се прилага по отношение на непълнолетни извършители на престъпления;

5. мярката за непълнолетни е експериментална санкция и се състои от два елемента – участие на младежа в общественополезни дейности и осъществяване на контрол и наблюдение от специалисти – социални работници. Продължителността на дейността на младежа в услуга на обществото може да бъде от 10 до 60 часа според преценката на съда. Възможно е лицето да участва в курсове и тренировъчни програми, които да му помогнат да управлява по-добре живота си ²⁵.

Борбата с противообществените прояви и престъпления на подрастващото поколение е многостранна и сложна дейност, която, за да бъде успешна трябва да съчетава

²⁵ Резюме на законодателно проучване "Наказателноправен режим на малолетни и непълнолетни извършители на противообществени прояви".

усилията на законодателя, правоприлагащите органи и цялото наше общество. Защото децата ни са проекция на нас самите, ние ги моделираме с поведението си и с възпитанието, което им даваме. Родителите са значимите хора в живота на едно дете и са базисен модел за подражание. Когато липсва активната роля на родителя и коригиращите ценности на обществото, отделната личност следва примитивните модели "трябва да побежда, трябва да се реализирам на всяка цена". Когато има лошо родителстване, детето няма как да има друг модел на подражание. Може да се каже, че ролята на медиите и игрите във възникването на агресия у децата е спорна, докато ролята на семейството е безспорна. Въпреки, че в обществото битува мнението, че агресията е успешен модел на поведение и това дава своето отражение, защото излиза, че когато крадеш, когато си груб, когато стреляш, когато си престъпник, си ненаказан и спасяван от закона, а когато работиш, нищо не можеш да постигнеш с труда си. Именно това преобръщане на стойностите ни убива вътрешно, а едно от най-страшните неща е саморазрушението, което си причиняваме. Проблем се явява и концепцията за налагането на индивида на всяка цена, която съвременното общество пропагандира. Съвременните деца са чужди на оценъчния модел, на избора, основан на морални категории "добро - лошо". Разбира се, всяко дете е уникално, с индивидуален темперамент и характер. Съществуват няколко много важни правила, които не сме научени да спазваме. Едното е, че детето се нуждае до определена възраст от грижи, а след това от подкрепа. Ако ние не разберем, че то е индивид със своите добри и лоши страни, ако не го научим на социални умения за справяне с живота, то се превръща в наше подобие или отрицание. С всяка нова проява на детско насилие се питаме защо детската престъпност нараства, откъде се взе толкова агресивност у младите хора. Търсим причините, за да може да ги отстраним. Агресията не е рожба на демокрацията това, което се случва с децата ни, е продукт на нашата безпомощност. Всички тоталитарни режими създават един модел, който в психологията се нарича „научена безпомощност“. И у нас се ограничиха възможностите ни да правим сами избор и да вземаме решения. Преди 20 г. се появиха други възможности. Това прилича на излизане от тъмно на светло, което води до заслепяване. А то доведе до крайности - асоциално поведение в част от децата и в същото време много български деца надминаха връстниците си по света в различни области на науката. В последно време, когато се говори за детска престъпност в България, се говори за насилие на деца над деца, употребява се термина „негативен социален феномен“, но не самият факт на съществуването му е толкова стряскащ и невероятен, колкото сериозните размери и все по-безскрупулните и жестоките му проявления. Агресията е инструмент за постигане на

власт и себеутвърждаване. Хората се раждат с агресивен нагон, а средата е тази, която трябва да ни научи да го управляваме и контролираме.

Насилието сред децата е проблем, какъвто имат много държави, но това не трябва да служи за извинение на безотговорността на обществото ни като цяло по отношение на отклоненията в поведението им и не на последно място съществено влияние оказва липсата на адекватен контрол от страна на институциите касаещ противообществените прояви реализирани в по-ранна възраст от подрастващите.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА :

1. НАКАЗАТЕЛЕН КОДЕКС (обн. , ДВ, бр. 26 от 1968 г. ; попр. , бр. 29 от 1968 г. ; изм. и доп. , бр. 102 от 2006 г. ; изм. и доп. , бр. 38, 57 от 2007 г. ; изм. , бр. 64 от 2007 г. , бр. 89 от 6 ноември 2007 г.)

2. ГРАЖДАНСКИ ПРОЦЕСУАЛЕН КОДЕКС

Обн. , ДВ, бр. 59 от 20. 07. 2007 г. – в сила от 01. 03. 2008 г. ; изм. и доп. , бр. 50 от 2008 г. ; бр. 63 от 15. 07. 2008 г. – Решение № 3 от 8 юли 2008 г. по к. д. № 3 от 2008 г. изм. , бр. 69 от 05. 08. 2008 г.

3. ЗАКОН ЗА БОРБА СРЕЩУ ПРОТИВООБЩЕСТВЕНИТЕ ПРОЯВИ НА МАЛОЛЕТНИТЕ И НЕПЪЛНОЛЕТНИТЕ

(ЗАГЛ. ИЗМ. - ИЗВ. , БР. 11 ОТ 1961 Г.)Отразена деноминацията от 05. 07. 1999 г. В сила от 15. 03. 1958г. Обн. ДВ. бр. 13 от 14 Февруари 1958г. , изм. ДВ. бр. 11 от 7 Февруари 1961г. , изм. ДВ. бр. 66 от 30 Юли 2004г. , изм. ДВ. бр. 96 от 29 Октомври 2004г. , изм. ДВ. бр. 28 от 1 Април 2005г. , изм. ДВ. бр. 94 от 25 Ноември 2005г. , изм. ДВ. бр. 103 от 23 Декември 2005г. , изм. ДВ. бр. 25 от 3 Април 2009г.

4. НАЦИОНАЛНА СТРАТЕГИЯ ЗА ПРЕВЕНЦИЯ И ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НА АСОЦИАЛНОТО ПОВЕДЕНИЕ И ПРЕСТЪПЛЕНИЯТА НА МАЛОЛЕТНИ И НЕПЪЛНОЛЕТНИ – приета с Решение № 17 на МС от 13. 01. 2003 г.

5. НАЦИОНАЛНА СТРАТЕГИЯ ЗА ДЕТЕТО 2008 - 2018 Г. , Издадена от Народното събрание Приета с Решение за приемане на Национална стратегия за детето 2008 – 2018 г. ;Обн. ДВ. бр. 14 от 12 февруари 2008 г.

6. Ненов, Иван. Наказателно право, Обща част, Кн. 1, Софи-Р, 1992г

7. Гиргинов, Антон. Наказателно право на Република България. Обща част. , София 2002г. , изд. СОФИ-Р

8. Гиргинов, Антон, Системи на правораздаване при маловръстните. В: Съвременно право, кн. 5, 1993.

9. Станков, Боян. Малолетни, непълнолетни, противообществени прояви, престъпления, отговорност. Варна 2008

10. Матеева, Юлиана, Правен режим на непълнолетни правонарушители, Сиела 2008

Интернет източници:

www1.parliament.bg

www.ciela.net